

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Леся Мушкетик

КНИГА ПРО СУТЬ І ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОГО РУСИНІЗМУ

Белей Л. «Русинський сепаратизм». Націєтворення *in vitro*. Київ : Темпора, 2017. 392 с.

У сучасному глобалізованому світі спостерігається політизація етнічності, виокремлення й піднесення егоцентричних групових інтересів, процесів індивідуалізації тощо. Поміж різними політичними та іншими угрупованнями точаться тривалі дискусії. Світ стає дедалі складнішим, химернішим, люди розгублені від надміру суперечливої інформації, сугестій і прямого тиску.

Одним з непростих явищ сучасної екзистенції України, яка опинилася в центрі про-

тистояння різних світоглядів і цивілізацій, майданчиком для випробувань різних технологій, є так званий політичний русинізм, фінансований і підтримуваний зовнішніми силами та підхоплений місцевими сепаратистами. Цю складну проблему допомагає осягнути книга відомого українського мовознавця,

доктора філологічних наук, директора Інституту україністики ім. Михайла Мольнара Ужгородського національного університету Любомира Белея. Хотілося б додати до роздумів Л. Белея і власні спостереження.

У передмові автор загалом окреслив ситуацію з русинством, веде мову про малу поінформованість широкого загалу щодо ситуації в Закарпатті, нерозуміння суті самих проблем, про брак уваги до них з боку владних кіл. І справді, ми живемо стереотипами. Для багатьох Закарпаття – це лікувальні води, смереки і мальовничі гуцульські танці. Так само, як і Крим асоціювався з морем, відпочинком і лавандою. І до чого це все призвело? Рівень проблеми є надміру серйозний – ідеться про наше майбутнє, а причини своїх помилок у віковій бездержавності і почутті меншовартості ми маємо шукати в минулому.

Промовистою є сама назва книги (адже «*in vitro*», з латині – у пробірці, штучно, поза живим організмом). Цей постулат автор переконливо довів ще на початку книги, пояснюючи, нащо і кому потрібно роздмухувати нині це питання, залучаючи давній український етнонім *русини*, – саме тому автор називає сучасний рух *неорусинством*, яке вигідно відроджувати в наш час.

Чимало уваги Л. Белей надав історії виникнення русинства, з'ясував, що сама технологія зародилася наприкінці XIX ст., однак у радянські часи вона не була вигідна, а постала на часі вже в незалежній Україні, з метою її ослаблення, розпорошення, адже століттями країна входила до складу різних держав – Росії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, тому й з'явився на сцені образ «русинів-неукраїнців». На нашу думку, росіяни зацікавилися Закарпаттям ще в середині XIX ст., коли російська армія прийшла «визволяти» Австро-Угорщину від Лайоша Кошута і знайшла там своїх «братів» (так само, як згодом вони визволяли 1956 року Угорщину, а згодом – Грузію, Молдову, Крим і Донбас та ін.). Уже тоді, як знаємо з досліджень на цю темати-

ку [4] вождя революції було дискредитовано за допомогою тогочасних технологій, зокрема в лубкових та інших народних виданнях, відтоді на Закарпатті й почалося москвофільство.

Скільки маніпуляцій було, є і буде навколо термінів *русини, руський!* А відтак, надто в останні роки, з'явилося чимало вартих уваги досліджень про цю, «вкрадену» (за М. Грушевським), назву народу. Згадаймо ґрунтовну монографію знаного історика й етнолога В. Балущка про етногенез українців [1], де він чітко висловлюється про давніх *русинів* і *русь* (у множині), жителів Русі (епітет *Київська* додали згодом історики, аби можна було їй протиставити *Московську* та іншу Русь, адже такої назви не існувало). Не було і єдиної давньоруської мови, і давньоруського народу, який хилитався у «спільній колиці трьох братніх народів». Це нині вже відомі факти, а власне слово *русь* серед багатьох тлумачень часто виводять від річки Рось, Росава – притоки Дніпра. Цей етнонім був «запозичений» Петром I, як і багато чого в українців, і так постали назви *Росія* і *руський* (до речі, друга назва, на відміну від іменників на позначення національності в інших народів, тут означає приналежність). Усе це й досі викликає плутатину. Однак назва *русини*, а частіше *руські*, ще довго корінилася в Галичині, на Буковині й в Закарпатті (в останньому вона закріпилася найдовше). Це доступно пояснено у книзі академіка-мовознавця Г. Півторака [6]. Він також навів маловідому широкому загалу ґрунтовну книгу Є. Наконечного «Украдене ім'я: як русини стали українцями» (Львів, 2001).

Про історичний розвиток краю, різні течії серед його інтелігенції йдеться в наступному розділі доробку Л. Белея – «Історичні передумови», де розглянуто погляди місцевих діячів різних спрямувань (проугорських, москвофілів, тутейших чи українофілів¹). Назвімо лише кілька імен – М. Лучкай, Є. Сабов, Г. Стрипський, Ш. Бонкало, А. Волошин. Останній, який тривалий час очолював ужгородську «Просвіту»,

став очільником Карпатської України, розгромленої гортистами 1939 року, коли чехословацьке військо покинуло Закарпаття, а купка погано озброєних і оснащених добровольців стала на захист малої батьківщини. До речі, в історичній Угорщині, куди закарпатські українці входили багато сторіч поспіль, вони отримали такі назви: *рутени*, *русини*, *руснаки*, *ороси* (*росіяни*), *кішороси* (*малоросіяни*), *угроруси*. У минулому були намагання створити і так званий угроруський народ.

Ґрунтуючись на власних дослідженнях, зауважимо, що знамениті на весь світ композитори і вчені Б. Барток і З. Кодай, яких навряд чи можна звинуватити у проукраїнській орієнтації, писали про закарпатські пісні як про українські. Б. Барток на зламі ХІХ–ХХ ст. зафіксував у тогочасній Угорській Русі приблизно 80 українських (*ukrán* – угорською) пісень. Також є його дослідження і про українську коломиїку, взаємовпливи угорських народних пісень з піснями інших етносів [7]. Додамо, що у працях відомого угорського фольклориста Д. Ортутаї закарпатський фольклор згадано як український. Однак тоді русинізм ще не ввійшов у моду. 1919 року, на здійснений запит уряду Чехословаччини, куди на той час входило Закарпаття, Академія наук країни визнала мову русинів малоруською (українською).

Наступний розділ книги – «Сучасне неорусинство: сепаратизм, монетарна політика і бізнес» – присвячений особливостям і виявам неорусинства в наші часи. Його ідеологом є канадський професор Пол Роберт Маґочі, який не так давно перекваліфікувався з україніста в русиніста, і як і зауважив автор, часто демонструє доволі суперечливі погляди та наводить неоднозначний фактаж, що слугує обґрунтуванням згаданої ідеології.

Л. Белей розглянув вияви неорусинства в різних європейських країнах, де проживають українці, які з 1990-х років розділилися на «українців» та «русинів», а також у Північній

Америці. У Закарпатті, за останнім переписом, русинами себе визнало 10 183 мешканця. Однак було кілька сепаратистських спроб, на що українська влада реагувала і реагує доволі мляво, заплісуючи очі. Натомість нині книжкові крамниці в Закарпатті повняться русинською літературою, розкішними багатотиражними виданнями власне Пола Роберта Маґочі та інших, популярними брошурами, тематики *хто ж такі русини як окремих східнослов'янський народ*, тут уміщено їхній герб і прапор із традиційними закарпатськими атрибутами і навіть монетою – тисом.

Автор зауважив, що розмежування на дві національності в різних країнах неоднаково відбувається. У Словаччині – це прискорена асиміляція як українського, так і русинського населення (адже майже не лишилося шкіл ні одних, ні других). «Русини» зазіхають і на матеріальні надбання українців, до прикладу, на фонди найбільшого у Європі музею нацменшин – Музею української культури у Свиднику. Прикметно, що у Словаччині працює чимало українських письменників, виходять періодичні видання, дослідження, зібрано й опубліковано багато фольклорних збірників ².

Українське населення Угорщини було асимільоване ще на початку минулого століття, нині тут лишилося зовсім мало «русинів» – більше 3 тис. осіб (радіше словакізовані й мадяризовані жителі кількох сіл). У Польщі спостерігаємо намагання довести відрубність лемків, що, однак, не має значного успіху.

Цікаво, що в усіх країнах «русинська» мова абсолютно різна. У Сербії вона сповнена сербізмами, у Польщі й Словаччині – це лемківські говірки, полонізовані чи словакізовані, у Румунії та Угорщині – з угризмами і романізмами. У закарпатських текстах *in vitro* чимало старослов'янізмів, церковнослов'янізмів, навіть якихось вигаданих слів, а в інших – суцільні русизми. А чому б не орієнтуватися на автентичні записи з Угорської Русі В. Гнатюка, який фіксував усе із скрупульозною дбайли-

вістю, не пропускаючи нічого, «ніже тієї коми»? ³ Тоді вже за основу варто брати саме народнорозмовні говірки, а не вигадані сучасними русиністами словотвори.

У третьому розділі – «Технології русинського націєтворення *in vitro*» – Л. Белей докладно описав історію етноніма *русин* та його похідних. Зрештою, він узагальнив, що в 1848–1948 роках самé населення як самоназву вживало слова *руський* або *руснак*, рідко – *русин*, як це твердить професор Пол Роберт Маґочі. Він покликався і на топонімію краю, де побутують лише назви з означенням *руський* (жодної–*русинський*): Руська крайна, Руська Воля, Руське Поле тощо. Зкритикував він і запущене гасло про «народ нізвідки» – новий східнослов'янський народ тощо.

Автор навів чимало зразків з підручників і словників новоствореної мови (бачимо їх аматорський характер і цілеспрямоване доведення певної ідеологічної тези), він розмірковує про «русифікацію» народної мови в різних словниках і виданнях самих русофілів. А. Белей дотепно підібрав і назви підрозділів для своєї книги: «Нездалість русинського правопису “хоч по-хінськи, лем не по-українськи”», «Сам собі грамати́ст», «Русинські словники – кількість без якості». Як приклад – словник Ю. Чорі (укладач – письменник і фольклорист, однак не лексикограф). Тезаурусні перекладні словники навіть офіційних мов творять великі колективи авторів, відомі вчені-мовознавці, лексикографи з рецензентами-спеціалістами і відповідальними редакторами. Та й читаючи приклади зі словника, як зауважив Л. Белей, можна пересвідчитися, що слова, уміщені в ньому на загал українські (тобто словник радше українсько-український). Кожен, як може, творить мову, фольклор, міфологію. Чи допустимо таке?

Українські вчені-мовознавці довели, що закарпатські діалекти, яких існує доволі багато, є діалектами української мови. Природно, найбільш вони наближені до галицьких го-

вірок, бо такий їх історичний розвиток. Те саме стосується і фольклору⁴.

Наведемо приклад із царини фольклористики, це книга «Матяш, король Русинів» Ю. Керчі, увесь текст у виданні подано русинською мовою – історичні нариси, передмову, народні наративи. Останні також є перекладами Ю. Керчі, бо мова автентичних творів інша. Впереміж подано й кілька угорських наративів у перекладах, відомо, що в угорців матяшівська традиція є дуже розлогою. Однак у підназві видання ні слова про переклади не міститься. І навіть було перекладати, приміром, тексти П. Лінтура 1940–1941 років, адже вони автентичні і, за логікою автора, могли б репрезентувати «русинську» мову.

Між іншим, угорські лексичні запозичення, модифіковані, перероблені, пристосовані до української мови, можуть давати ефект екзотичності, відрубності, «русинськості» мови. Відтак хто зі східних українців скаже, що *кочія, кочішка, катуник, катуничок, цімборашка, босорканя, банда* (гурт) звучать по-угорськи? А це, з угорської, – *віз (кочі), воячок (катуна), подружка (цімбора), відьма (босоркань)*.

Л. Белей серед інших згадує і конфесійні питання, зомбування населення церковниками (підрозділ «Церква як знаряддя сепаратизму»). До речі, найбільшим собором в Ужгороді є храм Василя Великого Російської православної церкви. Таку саму сепаратистську політику ведуть і греко-католики мукачівської єпархії, що йде в розріз із церковною політикою взагалі, адже вона має підлягати церковній ієрархії. Ця позиція, на думку автора, є складною навіть для Ватикану.

Наприкінці книги вміщено «Додатки». Це – карти, зразки текстів, політичні документи, уривки із праць, що дозволяють краще ознайомитися з парадоксами «націєтворення».

Книга є потрібною і актуальною та вже отримала певний резонанс у суспільстві. Рецензію на неї написав відомий укра-

їніст, музеолог М. Сополига зі Словаччини. Директор Інституту мовознавства НАН України Б. Ажнюк, у зв'язку з виходом книги, назвав русинство політичним проектом з певними кураторами, політичною моделлю, алгоритмом дій, матеріальним ресурсом тощо. Дуже схвально відгукнувся про це видання Президент Міжнародної асоціації україністів віденський професор Міхаель Мозер.

Книга написана доступною мовою, розрахована для ознайомлення широкого загалу – вона має дійти до всіх регіонів України. Ми так мало знаємо одне про одного: Схід України – про Захід України, поліщуки – про слобожан; та й узагалі – чи знаємо ми свою історію, перекручену, перебріхану, вихолощену, зросійщену? Чи пишаємося нею, справжньою, своїм власним народом? Чи не застрягли в меншовартості і шароварщині? Саме для цього провадяться такі дослідження, видають книги означеної тематики. І вони мають дати певний результат, адже правдива, об'єктивна інформація допомагає людині замислитися над тим, хто вона і куди прямує в цьому заполітизованому, повному суперечностей і фальші світі.

ПРИМІТКИ

¹ Свого часу М. Драгоманов у розвідці «Нові пісні про громадські справи» рішуче відкинув намагання москвофілів довести відрубність розвою Угорської Русі, її відірваність від інших українських теренів: «Коли поглянути на пісні українські, записані в різних країнах, од Мукачевської і Пръшевської в Угорщині до України Задонської і Кубанської, то побачимо, шчо найбільша частина тих пісень, – а власне пісні, котрі показують погляди українців “на природу і віру” (веснянки, купальні, колядки і др.), пісні, котрі малюють життья доміне, – родинне (любівні, весільні і др.), і *господарське* (косарські, жнивні, чумацькі, бурлацькі) однаковісінькі на всій Україні, з першого разу, навіть не заглядаючи в другі збірки, бачиш 28 зразків як раз таких, які

співаютьсья ї у придніпровській Україні, – тоді як венгерська Україна ніколи не була в одній державі з Подніпр'янчиною. Тим з учених льудей на Україні венгерській, котрі говорять про однаковість *русинів* прикарпатських з *русскими* в Московщині, радимо порівняти пісні їхньої сторони з тими, котрі зібрані напр. в московській стороні Курської губернії, в Шчигровськ. повіті (Русский Филолог. Вестник, 1879, № 3, 4, 1880 г.), і вони побачать, скільки же в курських “русскихъ” пісень одмінних од пісень їх же сусідів, курських “русинів”, українців, – і скільки “русские” курьани мають пісень, подібних до тих, шчо співають далекі од них “русские” Архангельської губернії)» [2, с. 24].

² У 2017 році, під керівництвом авторки даної рецензії, було захищено дисертацію «Збирання та вивчення українського фольклору Словаччини» О. Лісової.

³ Про Угорську Русь В. Гнатюк опублікував понад 110 праць із питань фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, національних питань тощо. Йому належать і дослідження бачванських русинів. Збірку «Угро-руські духовні вірші» (ЗНТШ – 1902) він оприлюднив на основі рукописів, що походять з Північного Закарпаття і з Бачки й Сриму. Він виявив, що ці угро-руські народні вірші мають багато спільного з українським фольклором щодо мови, віршової форми та літературних мотивів.

Фольклорист у своїх спеціальних розвідках доводив, що хоча українське населення Земплена, Шаріша, Спіша та інших теренів підпало під сильний словацький вплив (так звані слов'яки), воно лишалося українським, про що свідчать мовні діалекти, спільність етнографічних рис та усвідомлення національної відрубності від словаків та інших народів.

⁴ Це підтвердив відомий музикознавець і фольклорист Ф. Колесса: «Українські народні пісні південного Підкарпаття по своїм мелодичним і ритмічним признакам найблизші до пісень галицьких Лемків, так само як і говори Лемків по обох боках Карпат, тісно споріднені з собою, творять одну діалектичну групу <...>. Та хоч діалект Лемків своїми фоно- й морфологічними особливостями, лексикою й наголосом в порівнянні з іншими українськими говорами розмірно найдалше відбігає від осередних українських діалектів по Дністрові і Дніпрові – всеже таки ніхто не стане оспорювати йогож приналежности до спільного українсько-руського пня... Лемківські пісні як найтісніше споріднені з українськими піснями, записаними по Подністров'ю, споріднені не лиш своєю музичною формою, але також і змістом; на доказ того можна навести також і з нашого збірника цілі групи пісень» [3, с. 21–22].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балущок В. Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнонімія. Біла Церква, 2008. 304 с.
2. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Женева : Печатня «работника» j «громади», 1881. 133 с.
3. Колесса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття: тексти й мелодії зі вступною розвідкою. Ужгород : Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1923. 83 с.
4. Кріза І. Угорська визвольна війна у фольклорі українців-русинів / пер. з угор. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 4. С. 89–98.
5. Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ : Український письменник, 2013. 496 с.
6. Півторак Г. П. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці (до 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності). Київ : Наукова думка, 2015. 512 с.
7. Bartók B. Népzsenénk és a szomszéd népek népzsenéje. Budapest, 1934.

REFERENCES

1. Balushok V. H. (2008) Ukrainiska etnichna spilnota: etnohenez, istoriia, etnonimiia [Ukrainian ethnic group: ethnogenesis, history, ethnonymy]. Bila Tserkva.
2. Drahomanov M. (1881) Novi ukrainski pisni pro hromadski spravy (1764–1880) [New Ukrainian songs about public affairs (1764–1880)]. Zheneva: Pechatna «rabortnyka» j «hromady».
3. Kolessa F. (1923) Narodni pisni z pivdennoho Pidkarpattia: teksty y melodii zi vstupnoiuz rozvidkoiu [Folk songs from the South Subcarpathians: texts and melodies with introductory remarks]. Uzhhorod: Knyhopechatnia Yuliia Feldeshiia.
4. Kriza I. (2006) Uhorska vyzvolna viina u folklori ukraintsiv-rusyniv [The Hungarian Liberation War in the folklore of Ukrainians-Rusyns]. *Narodna tvorchist ta etnografia* [Folklore and ethnography], No. 4, pp. 89–98.
5. Mushketyk L. (2013) Folklor ukrainsko-uhorskoho porubizhzhia [Folklore of the Ukrainian and Hungarian borders]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk.
6. Pivtorak H. P. (2015) Istoryko-lynhvistychna slavytyka: vybrani pratsi (do 80-rychchia vid dnia narodzhennia ta 50-rychchia naukovoï diialnosti) [Historical and linguistic Slavic studies: the selected works (to the 80th birth anniversary and 50th anniversary of his scientific activity)]. Kyiv: Naukova dumka.
7. Bartók B. (1934) Népzsenénk és a szomszéd népek népzsenéje. Budapest.